

NOMODDIY AKTIVLAR AUDITINI TAKOMILLSHTIRISH

**SamISI Boshqa tarmoqlarda buxgalteriya hisobi va audit kafedrası
mudiri PhD. U.A.Shirinov
SamISI magistranti Mustafoyev A.F.**

Annotatsiya: Maqola nomoddiy aktivlar auditini maqsadi, uni o'tkazish boshqichlari, audit ketma-ketligi va xalqaro standartlar asosida auditni tashkil etish masalalri yoritilgan.

Kalit so'zlar: nomoddiy aktivlar, audit ketma ketligi, audit bosqichlari, xalqaro standart.

Аннотация: В статье описаны цель аудита нематериальных активов, его проведение, последовательность проведения аудита и организация аудита на основе международных стандартов.

Ключевые слова: нематериальные активы, последовательность аудита, этапы аудита, международный стандарт.

Abstract: The article describes the purpose of the audit of intangible assets, its implementation, the sequence of the audit and the organization of the audit based on international standards.

Key words: intangible assets, audit sequence, audit stages, international standard.

Dunyo mamlakatlarida ilmiy-texnik salohiyat yuqori sur'atlarda rivojlanayotgan bir davrda mazkur ilmiy-texnik salohiyatning tarkibiy qismi hisoblangan nomoddiy aktivlarni ishlab chiqarish, xizmatlar sohasiga joriy etish darajasi o'sib bormoqda. Mamlakatlarda innovation faoliyatni baholovchi muhim ko'rsatkichlardan biri innovasiyalarga sarflanayotgan mablag'larning mamlakat yalpi ichki mahsulot qiymatiga nisbatidir. 2021 yilda barcha kompaniyalarning nomoddiy aktivlari qiymati 74 trillion dollarga yetdi: yuqori va o'rta daromadli mamlakatlar orasida nomoddiy aktivlardan faol foydalanadigan korxonalarining aksariyati mos ravishda AQSh va Xitoyda joylashgan. «McKinsey» global institutini 2017 yil yakunlari bo'yicha innovasiyalarni joriy etish yuzasidan bergan hisobotiga ko'ra «innovasiyalarga qilinayotgan xarajatlarni YaIMga nisbati Rossiyada 2,2 foizni, Xitoyda 12,7 foizni, AQShda 21,7 foizni, rivojlanayotgan davlatlardan Xindistonda 3,3 foizni, Braziliyada 2,8 foizni tashkil etgan.»¹ Bu ko'rsatkich O'zbekistonda 0,2 foizni tashkil etmoqda. Mazkur sohada Shvesariya, AQSh, Isroil davlatlari yetakchilik qilmoqdalar. Yuqori qo'shilgan qiymatli mahsulot ishlab chiqarish va xizmatlar ko'rsatish negizida nomoddiy aktivlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Nomoddiy aktivni auditorlik tekshiruvining maqsadi nomoddiy aktivga tegishli bulgan amaldagi qonunchilikka rioya qilinishi, nomoddiy aktivni sotib olishda

¹https://www.mckinsey.com/Innovations-in-Russia_web_lq-1.ashx. Глобальный институт McKinsey (MGI); IHS Markit Comparative Industry 2018.

to'lovlar va mukofotlar, ganararlar shuningdek, vujudga keladigan soliqlar va yig'implarni to'g'ri hisoblanishi ustidan nazorat qilishdan iboratdir.

Nomoddiy aktivni auditorlik tekshiruvidan o'tkazishning maqsadi Mamatov Z.T. ning fikricha quyidagilarni aniqlashdan iborat:

1. Nomoddiy aktivlar mavjudligi ustidan nazorat o'rnatilishini aniqlash (mulkiy obyektlarni nomoddiy aktivlar qatoriga olib borishning to'g'riligi; mavjudligini va muomalalarni hujjatlashtirishning to'g'riligini tekshirish; nomoddiy aktivlarni baholashning to'g'riligini tekshirish; inventarizasiya qilish; hisobot ko'rsatkichlarining sintetik va analitik hisob ma'lumotlariga mosligini aniqlash);

2. Sintetik hisobni yuritish, nomoddiy aktivlarning kirimi va chiqimiga doir muomalalarni soliqqa tortishning to'g'riligini tekshirish (nomoddiy aktivlar kirimi va chiqimiga doir muomalalarni sintetik hisob registrlarida aks ettirilishi; nomoddiy aktivlar kiringa olinishi va chiqim qilinishiga doir muomalalarni soliqqa tortish masalalari);

3. Nomoddiy aktivlarga amortizasiya hisoblash va hisobda aks ettirish (foydali xizmat muddatini belgilashning asoslanganligi; amortizasiya hisoblashda qo'llanilgan usullarning qonuniyligi va asoslanganligi; amortizasiya ajratmalarining hisobda aks ettirilishi). Yuqorida keltirilgan masalalar bo'yicha yetarli ma'lumotlarga ega bo'lish auditorga nomoddiy aktivlar hisobining holatini mustaqil baholash va qoidabuzarliklar hamda amaldagi qonunchilik va belgilangan qoidalardan chetga chiqishlarni aniqlashga imkon beradi.

Auditor nomoddiy aktivlar auditini vazifalari quyidagilardan iboratdir Tulaxodjayeva M.M., Ilxomov Sh.I., Axmadjonov K.B. va b. "Audit" darsligida quyidagicha ko'rsatilgan:

- nomoddiy aktivlarni hisobga olinishi va ular bilan bog'liq muomalalarni soliqqa tortilishi asosiy me'yoriy xujjatlarga muvofiqligini tekshirish;

- kompaniyaning hisob siyosati to'g'risidagi buyrug'i (farmoyishi) (nomoddiy aktivlar hisobiga taalluqli qismi)ni tekshirish;

- nomoddiy aktivlar sintetik va analitik hisobi bo'yicha kompaniyada qo'llaniladigan hisob registrlarini tekshirish;

- nomoddiy aktivlarga taalluqli muomalalarni hisobga oladigan dastlabki hujjatlarni tekshirish;

- buxgalteriya hisobotlarini tekshirish.

Bizning fikrimizcha nomoddiy aktiv auditining vazifalari quyidagilardan iborat:

✓ korxonada nomoddiy aktivning turi va shakli bilan tanishish;
✓ korxonada nomoddiy aktiv egalari bilan hisob- kitoblarning turi va shakli bilan tanishish;

✓ nomoddiy aktiv egalarga amalga oshirilgan hisoblashlar va to'lovlarni xamda ularni buxgalteriya xisobida to'g'ri aks ettirilishini tekshirish;

✓ nomoddiy aktiv hisobining analitik va sintetik xisob tizimlarini baxolash;

✓ nomoddiy aktiv bo'yicha majburiyatlarga oid moliyaviy hisobotda keltirilgan ma'lumotlarning joriy hisob ma'lumotlariga mosligini tekshirish va ularning to'g'riligiga xolisona baho berish;

✓ buxgalteri balans ma'lumotlarini tekshirish;

✓ auditorlik taxlili usulidan foydalanib korxonada nomoddiy aktiv obyektlarini

to'g'ri hisobga olinishi buyicha takliflar ishlab chiqishdan iborat.

Buxgalteriya hisobining schyotlar rejasida korxonaga mulkiy huquq asosida tegishli bo'lgan nomoddiy aktivlarning miqdori va harakati to'g'risidagi ma'lumotlarni umumlashtirish uchun 0400-«Nomoddiy aktivlarni hisobga oladigan schetlar»(0410-0490) schyotlar mo'ljallangan. Bu schyotlar balansga nisbatan aktiv bo'lib, ularning debet tomonida mavjud nomoddiy aktivlarning qoldig'i, kirimi va kreditida xo'jalikdan chiqishi aks ettiriladi.

Nomoddiy aktivlarni audit jarayonidan o'tkazishda ular kirimini to'g'ri rasmiylashtirilgani, kirimi bo'yicha qilingan xarajatlarni ular boshlang'ich qiymatlarida to'g'ri aks ettirilgani, ular amortizatsiyasi va qadrsizlanishini to'g'ri hisoblanganligi hamda nomoddiy aktivlarni tugatish va ular chiqimini haqqoniy ko'rsatilganligiga xolis baho berishdan iborat.

Nomoddiy aktivlar amortizatsiyasini to'g'ri hisoblanishi auditning muhim masalalaridan biri bo'lib hisoblanadi. Chunki barcha nomoddiy aktivlarga ham amortizatsiya hisoblanmasligi mumkin. Chunonchi, xizmat muddati aniq bo'lmagan nomoddiy aktivlar hamda gudvelga amortizatsiya hisoblanmaydi balkim ular faqat qadrsizlanishga tekshiriladi xolos.

Nomoddiy aktivlar xarakati bo'yicha audit qilinadigan buxgalteriya o'tkazmalri

Muomalalar mazmuni	№21-BHMS bo'yicha		
	Schyotlar bog'lanishi		yozuvlarni tasdiqlovchi hujjatlar
	Dt	Kt	
1. Nomoddiy aktiv dastlabki qiymati bo'yicha (haqiqiy tannarxi bo'yicha) sotib olinganda	0410-0490	0830	Oldi-sotdi shartnomasi qabul qilish-berish dalolatnomasi
2. Korxonaning o'zida yaratilgan nomoddiy aktivlarni haqiqiy tannarxi bo'yicha kiringa olish	0410-0490	0830	Ilmiy-tadqiqot ishlanmalar dasturlari, loyiha-smeta hujjat. NA qa-bul qilish-top-shirish dalolat.
3. Ustav kapitaliga ulush sifatida yoki obuna bo'lingan aksiya qiymatini to'lash hisobiga olingan nomoddiy aktivlar-ni kiringa olish	0410-0490	4610	Ta'sis shartnomasi, qabul qilish topshirish dalolatnomasi
4. Ekspert bahosi bo'yicha tekinga yoki hukumat organining subsidiyasi sifatida olinganda	0410-0490	8530	Tekinga berish to'g'risida shart-noma, Q. Q-T dalolatnomasi, NA qayta baholash dalolatnomasi
5. Nomoddiy aktivlarla amortizatsiyasi hisoblanishi	2010, 9420	0510-0590	Amortizatsiya hisob kitobi

Agarda korxonada buxgalteri barcha nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblasa korxonada xarajati oshadi va of foyda ham shunga mos kamayadi hamda korxonada sof aktivlari ham shu summaga kamayadi. Bu esa o'z navbatida korxonada asosiy ko'rsatkichlariga salbiy tasirini ko'rsatadi.

Мамлакатимиздаги амалда bo'lgan me'yoriy xujjatlarga asosan barcha nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblanadi. Biz korxonalariga 38-sonli "Nomoddiy aktivlar" nomli moliyaviy hisobotning xalqaro standartiga asosan faqatgina xizmat muddati aniq bo'lgan nomoddiy aktivlarga amortizatsiya hisoblashni qolgan nomoddiy aktivlar esa faqat qadrsizlanishga tekshirilishini taklif qilamiz.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Аудит. Ўқув қўлланма /Тўлахўджаева М.М., Жўраев Т.И, Гулямова Ф.Г.ларнинг умумий таҳрири остида. – Т.: БАМА нашр. Маркази. 1 том
2. Уразов К.Б., Худайбердиев Н.У., Аннаев М.Б., Исроилов Ё.Ж., Пашаходжаева Д.Д. Мардонов М.Ш. Хизмат кўрсатиш соҳаси субъектларида бухгалтерия ҳисоби ва аудитнинг долзарб масалалари. Монография. – Т.: Иқтисодиёт, 2011. – Б. 75-99;
- 3.Пўлатов М.Э. Номоддий активларнинг ҳисоби ва аудитини такомиллаштириш масалалари. И.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация иши. Тошкент 2006 й.
4. Уразов К.Б., Воҳидов С.В. Бошқа тармоқларда бухгалтерия ҳисобининг хусусиятлари. Дарслик.- Т.: Адиб, 2011;
- 5.Пўлатов, Х. Ў., & Абдурасулов, Ж. А. (2022). Интеллектуал мулк ҳисобни айрим масаллари. Экономика и социум, (5-2 (92)), 679-682.
- 6.Пўлатов, Х. Ў. (2021). Улгуржи савдо корхоналарида бухгалтерия ҳисобнинг долзарб масалалари. Экономика и социум, (4-2 (83)), 318-323.
7. Ташназаров С.Н. Молиявий бухгалтерия ҳисоби ва ҳисоботи: халқаро ва миллий жиҳатлар. Монография. - Т.: Иқтисод-молия, 2009. - 168 б.;